

הרב פרופ' מתתיהו ברויד

גילוי שעה של אשה נשואה

ראשי פרקים

א. פריעת הראש - דת משה או דת יהודית?	3. בחצר, במבוי וברשות הרבים
ב. יסוד האיסור במנהגי צניעות	1. והרי מפשט הגמ' משמע שהאיסור מדאורייתא?
1. הצניעות - מקורה במנהג	1. דבר שנזכר בתורה נקרא 'דאורייתא'
2. נשואות, פניות וארוסות	2. כשהמנהג הוא לכסות - נעשה דאורייתא
ג. בדת משה נכללים גם איסורים דרבנן	3. איסור דאורייתא ממקום אחר
ד. מהי 'דת יהודית'?	ז. 'אזהרה' - אינה בהכרח דאורייתא
ה. פריעת הראש - אסורה מדאורייתא או מדרבנן?	ח. מנהגי היתר
1. דאורייתא	ט. האם פריעת ראש היינו גילוי שיער?
2. דרבנן	י. סיכום

גילוי ראשה של אשה נשואה - מקובל אצל רבים מפוסקי הדורות האחרונים שהוא איסור דאורייתא או בייקטיבי - היינו, איסור שאינו מושפע מנהגי זמן ומקום, ובלתי ניתן לשינויים.¹ במאמר זה באנו להצביע על כך שדווקא מתורתם של ראשונים עולה שאיסור זה הוא מדרבנן, ושהאיסור סובייקטיבי, וניתן לשינויים על פי נהגי הזמן והמקום, וגם רבים הם האחרונים ההולכים בעקבותיהם של ראשונים אלו.

א. פריעת הראש - דת משה או דת יהודית?

המשנה בכתובות (ז,ו) קובעת שהעוברת על דת משה ויהודית יוצאת בלא כתובה. כדוגמא לעוברת על דת יהודית מביאה המשנה את היוצאת וראשה פרוע, ועל כך מקשה הגמרא (עב,א): "ראשה פרוע דאורייתא היא?!", ואם כן היא עוברת על דת משה. הלימוד שהאיסור הוא דאורייתא הוא מדרשת תנא דבי ר' ישמעאל, הלומד מהפסוק (במדבר ה,יח) "ופרע את ראש האשה", שזוהי אזהרה לבנות ישראל שלא תצאנה בראש פרוע.

המקור לדרשה הוא הספרי (פיסקא יא, ד"ה 'ופרעי'):

"ופרע את ראש האשה" - כהן נפנה לאחוריה ופורעה כדי לקיים בה מצות פריעה - דברי ר' ישמעאל. דבר אחר: לימד על בנות ישראל שהן מכסות ראשיהן, ואע"פ שאין ראייה לדבר, זכר לדבר (שמו"ב יג,ט): "ותקח תמר אפר על ראשה".

מנוסח הדרשה בספרי, לא ברור שהאיסור הוא מדאורייתא, שכן עדיין אפשר שזוהי אסמכתא,² אבל מסוגיית הבבלי עולה שזהו מדאורייתא.

1. שו"ת הרדב"ז ח"א סי' תמה; חתם-סופר אה"ע ח"א סי' יב; תשובה-מאהבה ח"א סי' יח; באר-שבע סי' יח; שו"ת מהרש"ם ח"ז סי' רטו; ציץ-אליעזר ח"י סי' מח וח"י סי' מח; מנחת-יצחק ח"ו סי' קו; אגרות-משה אה"ע ח"א סי' נג וסי' נז; שרידי-אש ח"ג סי' ל; שו"ת יחוה-דעת ח"ה סי' סב; יביע-אומר אה"ע ח"ג סי' כא וח"ד סי' ג; הרב שלמה קרליבך, "מראה מקומות לאיסור פריעת ראש באשה ודיני פאה נכרית", בקובץ צבי-לדוד (לכבוד הרד"צ הופמן) עמ' ריח-רמז; וראה עוד אוצר-הפוסקים אה"ע כא,ד.

2. ובמיוחד כיון שהדרשה מסתמכת על סיפור תמר.

תירוץ הגמרא הוא: "דאורייתא - קלתה (רש"י): סל שיש לו מלמטה בית קבול להולמו בראשו ובית קיבול מלמעלה לתת בו פלך ופשתן) שפיר דמי; דת יהודית - אפילו קלתא נמי אסור." בהמשך הגמרא -

אמר רבי אסי אמר ר' יוחנן: קלתא אין בה משום פרוע ראש. הוי בה רבי זירא: היכא? אילימא בשוק? דת יהודית היא, ואלא בחצר [תוס': פי' אפי' בלא קלתא נמי אין בה משום פריעת ראש, שאל"כ לא הנחת בת לאברהם אבינו]. אם כן לא הנחת בת לאברהם אבינו שיושבת תחת בעלה! אמר אביי ואיתימא רב כהנא: מחצר לחצר ודרך מבוי.

סיכומה של הגמרא הוא:

בשוק - מדת יהודית (דרבנן?) אסורה אפילו קלתה; פריעת ראש מוחלטת אסורה מדאורייתא.

מחצר לחצר ודרך מבוי - מותרת בקלתה ואסורה בפריעת ראש מוחלטת. בחצר - מותרת אפילו בלא קלתה ("שאם לא כן לא הנחת בת לאברהם אבינו שיושבת תחת בעלה").³

בירושלמי יש דברים דומים:

וראשה פרוע - לחצר אמרו, קל וחומר למבוי. ר' חייה בשם ר' יוחנן: היוצאה בקפלטין שלה - אין בה משום ראשה פרוע. הדא דתימא לחצר, אבל למבוי - יש בה משום יוצאה וראשה פרוע. יש חצר שהוא כמבוי, ויש מבוי שהוא כחצר - חצר שהרבים בוקעין בתוכה, הרי הוא כמבוי; ומבוי שאין הרבים בוקעין בתוכו, הרי הוא כחצר.

הירושלמי במסקנה אינו מחלק קטגורית בין מבוי לבין חצר, אלא תולה את האיסור לצאת בקפלטין⁴ בכמות האנשים העוברים במקום. יש בכך חומרה ביחס לבבלי, שכן בחצר, שבה לפי הבבלי אין חובת כיסוי כלל, לפי הירושלמי חייבת האישה בכיסוי גמור כאשר הרבים בוקעין בו. אמנם יתכן שהבבלי יחייב בחצר כזו כיסוי בקלתה.

הרמב"ם פסק (הלי אישות כד, יא-יב):

ואלו הן הדברים שאם עשת אחד מהן עברה על דת משה: יוצאה בשוק ושער ראשה גלוי... ואיזו היא דת יהודית? הוא מנהג הצניעות שנהגו בנות ישראל... יוצאה לשוק או למבוי מפולש וראשה פרוע ואין עליה רדיד ככל הנשים, אע"פ ששיערה מכוסה במטפחת.

בין הדברים האסורים מחמת דת משה מנה הרמב"ם את המשמשת מטתה והיא נידה, זו שאינה קוצה חלה, ואת המאכילה את בעלה דברים שאינם מעושרים. כדי לבאר מנין יודע הבעל שאשתו שמשותו נידה, הוא מבאר שהאשה אמרה לבעלה "פלוני החכם טיהר לי את הכתם" ואח"כ אותו חכם הכחיש זאת. איסור כתמים הוא מדרבנן.⁵ מעשר

3. כך הוא מן הדין. המעשה המסופר בבבלי יומא מז, א על הקמחית, שמימיה לא ראו קורות ביתה את קלעי שיערה, ומשום כך זכתה ששבעת בניה שימשו בכהונה גדולה, בוודאי אינו אלא לפני משורת הדין, וכמו שפירשו שם בתוס' ישנים, שהיתה מכסה שיערה "בשעה שהיתה יכולה לגלותם", ומן הדין יכולה היתה לגלות שיערה בלילה, כמבואר בילקוט שמעוני בראשית ג' כז: "ואינה מגלה את ראשה כי אם בלילות", והוסיף בזית-רענן: "ומכל מקום, מדת חסידות שאפילו בלילה לא תגלה את ראשה, כדאמרה קמחית כו'".

4. קפלטין בירושלמי וקלתה בבבלי הם כיסוי שאינו גמור. בעל השמועה בשני הלמודים זהה, והוא: רבי יוחנן.

5. הרמב"ם הקפיד בלשונו להבחין בין רואה דם לבין רואה כתם, למשל בהלי איסורי ביאה ט, ג: "ואינה מונה לנדתה או לכתמה אלא מעת שתראה הדם או שמצאה הכתם". רואה דם - איסורה מדאורייתא, מוצאת כתם - מדרבנן. וכאן נקט בלשון "טיהר לי את הכתם", משמע שמדובר באיסור דרבנן.

פירות ומעשר בכלל בזמן הזה, וכן הפרשת חלה - אף הם חיובם מדרבנן לדעת הרמב"ם.⁶ ואעפ"כ מנאם הרמב"ם בכלל האסורים מחמת דת משה. אין זה מן הנמנע אפוא שגם יוצאה וראשה פרוע איסורו מדרבנן.

הטור (אה"ע ס"י קטו) שינה מלשונו של הרמב"ם. במקום "טיהר לי את הכתם" כתב "טיהר לי הדם הזה". במקום "עיסה זו פלוני הפריש לי חלתה" כתב: "פלוני חכם תיקן לי הכרי הזה", ובאשר להפרשת תרומות ומעשרות דעתו נוטה (ביו"ד ריש ס"י שלא) שחיוב תרו"מ הוא מדאורייתא גם בזמן הזה. את "יוצאה וראשה פרוע" הוא לא מנה כלל בין איסורי דת משה, אלא בדת יהודית בלבד,⁷ ושם כתב:

ואיזו היא דת יהודית? יוצאה וראשה פרוע, אפילו אין פרוע לגמרי אלא קלתא בראשה - כיון שאינה מכוסה בצעיף, תצא. כתב הרמב"ם: אע"פ שמכוסה במטפחת - כיון שאין עליה רדיד ככל הנשים, תצא בלא כתובה. ודווקא שיוצאת כן ברשות הרבים או במבוי המפולש או בחצר שהרבים בוקעים בו; אבל במבוי שאינו מפולש וחצר שאין הרבים בוקעים בו - לא תצא.

משמע שלדעת הטור יש למנות בדת משה רק איסורים מדאורייתא, ולכן לא מנה ביניהם כלל את גילוי ראשה של האשה. מבואר אפוא שגם לדעתו זהו איסור דרבנן ולא דאורייתא.

בדבר הזה הולך הטור בעקבות אביו הרא"ש, שהקשה (בתוספותיו לגיטין צ, א) סתירה בין סוגיית הגמרא בגיטין צ, א לבין סוטה כה, א. לפי הסוגיה בגיטין, אדם שרואה את אשתו יוצאה וראשה פרוע - מצוה מן התורה לגרשה, שנאמר (דברים כד, א): "כי מצא בה ערות דבר ושלחה מביתו". והרי בסוגיית סוטה הסתפקו: "עוברת על דת ורצה בעל לקיימה - מקיימה או אינו מקיימה? מי אמרינן בקפידא דבעל תלא רחמנא, והא לא קפיד; או דלמא כיון דקפיד - קפיד?" הרא"ש מחלק בין הסוגיות - "התם (בסוטה) מדרבנן, והכא (בגיטין) מדאורייתא."⁸ נמצא שאיסור פריעת הראש כדת יהודית הוא איסור מדרבנן.

השו"ע אף שבדרך כלל נוקט כלשון הרמב"ם,⁹ כאן (אה"ע קטו, א-ד) נקט בלשונו של הטור, ואף הוא לא מנה את ראשה פרוע בתוך דת משה. כמו כן, אילו היתה דעתו שראשה פרוע איסורו מדאורייתא, הרי איסור זה חל רק על נשואות, ואילו הוא באה"ע כא, ב כלל בחדא מחתא: "לא תלכנה בנות ישראל פרועות ראש בשוק - אחד פנויה ואחד אשת איש." משמע שאותו איסור החל על הפנויה (דרבנן) חל על אשת איש.

על אי הכללתה של פריעת הראש בין איסורי דת משה העירו הב"ח (ס"י קטו ד"ה ואיזו) והבית-שמואל (ס"ק ט), והקשו על כך מסוגיית הגמרא המפרשת שדת משה

6. במגיד-משנה על אתר כתב שהרמב"ם ביאר "שכשאמרו מאכילתו שאינו מעושר כל שכן שאר הדברים האסורים, שהרי המעשר הזמן הזה אינו אלא מדבריהם, כנזכר בפרק ראשון מהלכות תרומות."
7. כך גם ההבדל בין הסמ"ק (מצ' קפד) לבין הסמ"ג (מ"ע מח). הסמ"ג הלך בדרכו של הרמב"ם, ומנה את השיעור הגלוי בדת משה; ואילו הסמ"ק מנה זאת בדת יהודית בלבד. ראוי לציין שבארחות-חיים (הל' כתובות ס"י לג) ניכר שהולך בעקבות הרמב"ם והסמ"ג, ואילו בכל-בו (הל' גיטין) מצטט את הסמ"ק, והלא שני ספרים אלו מיוחסים לאותו מחבר!
8. מהתוספות בגיטין צ, ב (ד"ה עם בני אדם) עולה שישנם שלושה מצבים - כשיש רגלים לדבר שהאשה היא זונה (היא רוחצת עם בני אדם כשהיא ערומה) - חובה מהתורה לגרשה. כשהיא פרוצה במעשיה (טוה בשוק, פרומה משני צדדיה, רוחצת במקום שיש שם בני אדם) - מצוה מהתורה לגרשה (אבל לא חיוב). כשהיא עוברת על דת יהודית - המצוה לגרשה היא מדרבנן.
9. עיי' יד-מלאכי כללי השו"ע סעיף ז וסעיף יא.

אוסרת על פריעת הראש, לפחות בשוק.¹⁰ למסקנה, הבית-שמואל חולק על הטור והשלחן-ערוך, וכותב: "וראשה פרוע, הכלל הוא: ברשות הרבים וראשה פרוע לגמרי - הווי דת משה, ואם ראשה מכוסה בקלתא - הווי דת יהודית".

ב. יסוד האיסור במנהגי צניעות

1. הצניעות - מקורה במנהג

סוגיית הגמרא בברכות כד, א מונה כמה דברים באישה שהם ערוה - טפח, שוק, קול ושיער. לפי רב ששת: "שיער באשה ערוה, שנאמר (שיר השירים ד, א): 'שערך כעדר העזים'".¹¹ סוגיית הגמרא עוסקת בקריאת שמע, והשאלה היא אם דברים אלו שנמנו הינם ערוה דווקא לגבי קריאת שמע מולם, או שהם ערוה לכל דבר.

ר' יהודה שירליאון כותב בפירושו: "לאו לענין קריאת שמע איירי, וגם אין אנו נוהרים מלקרות קריאת שמע לפני בתולות פרועות ראש, ודלא כפירוש הרב יוסף". פירוש הרב יוסף הוא, כמובא באור-זרוע (ח"א - הלכות טהרת ק"ש ותפילה סי' קלג), "דלענין קריאת שמע איירי". לפי זה, אף שיער של בתולות הוא ערוה, אלא שמאיזו שהיא סיבה מותר לבתולה לגלות את שיערה,¹² מה שאינו כן לנשואה.¹³

באור-זרוע (שם) מובאים דברי ר' יהודה שירליאון אלה, והקדים להם את ביאורו של רבנו חננאל לסוגיית הגמרא שקדמה לסוגיית הנ"ל: "אמר ליה רב מרי לרב פפא: שער יוצא לה בבגדה¹⁴ מהו? קרי עלה: שער שער." פירוש ר"ח הוא: "היה שער יוצא מתוך בגדה ובשרה מכוסה - אין בו משום ערוה, כי שער הוא ולא בשר. וזה שקרא רב כהנא על רב מרי: שער שער - כלומר, השער שער הוא ולא בשר." הקדמת פירוש זה לדברי הר"י שירליאון מבארת למה לא יתכן שהמימרא "שער באשה ערוה" תהיה קשורה להלכות קריאת שמע - שהרי האיסור בהלכות קריאת שמע הוא על קריאה לפני ערוה, ושער אינו ערוה. איסור ההסתכלות בשיער הוא אפוא לא משום ערוה, אלא קשור להלכות צניעות והרהור, וממילא לא להלכות קריאת שמע.

דברים דומים נמצאים בפסקי רבי מנחם ריקאנטי (סי' כו):

וטפח באשה ערוה היינו טפח שדרכו ליכסות, ואע"פ שהיא אשתו. והא דאמרו "שער באשה ערוה" - היינו להסתכל בה; אבל לקרות לא, דמעשים בכל יום שאין אנו נוהרין מלקרות כנגד שער הבתולות. כך פי' רבינו טוביה בשם רבינו תם. ושם דאף טפח באשה ערוה הכי פירושו.

הרקאנטי משווה את דברי רבי יצחק "טפח באישה ערוה" לדברי רב ששת "שיער באישה ערוה".¹⁵ והוא מעלה שתי אפשרויות לפרש זאת:

10. בעל העיטור (באות מ', הל' מרד, שער ראשון), בצטטו את סוגיית כתובות, הביא את המשנה כמות שהיא, אך דילג על הגדרת האיסור כאיסור דאורייתא שבסיכומה של הגמרא, וז"ל: "ואיזו היא דת יהודית? יוצאה וראשה פרוע; ואוקימנא אפילו בקלתה אסור."
11. הסתמכות על פסוק בכתובים מוכיחה לכאורה שלא מדובר באיסור דאורייתא.
12. אולי משום שבתולות מוכרחות לעשות כך כדי למשוך את עין הגברים ולהגיע לדי נישואין.
13. דברים מפורשים על כך יש בפירושו של ר' אליהו מלונדריש למשנת ברכות: "וכל גוף האשה ערוה, אפילו אשתו, אם היתא מגולה טפח - לא יקרא כנגדה. מיהו, אע"ג דקאמר בגמרא דשער באשה ערוה, מדמשבח בה, נראה דבאשת איש מיירי, ולא לגבי ק"ש, לפיכך אין אנו נוהרין לקרות כנגד בתולה פריעת ראש."
14. בגירסתנו: "יוצא לו בבגדו..."
15. הרקאנטי מקבל את פירושו של רבינו טוביה בשם רבינו תם, שעליו הסתמך כנראה רבי יהודה שירליאון.

א. אסור לקרות קריאת שמע לפני טפח מגולה, אבל מותר לקרות כנגד שער של בתולה מגולה, רק אסור להסתכל בה.
 ב. מותר לקרות קריאת שמע לפני טפח מגולה, אבל אסור להסתכל בה.
 לפי שני הפירושים יש הבדל בין איסור הסתכלות לבין הלכות קריאת שמע. יתכן שבהלכות ק"ש, אם לא מסתכלים ונהנים מהערווה, מותר לקרוא. כלומר, אפשר ששיער של בתולה נחשבת כערווה, אבל מכיון שהוא רגיל בכך, השיער המגולה אינו מעלה הרהורים.¹⁶

דברים דומים מובאים באורחות-חיים (הל' קריאת שמע סי' לו) בשינוי מה:
 וכל גוף האשה ערוה, אפילו היא אשתו. אם רואה ממנו טפח מגולה, לא יקרא כנגדה. אבל פניה, ידיה ורגליה, ושערה מחוץ לצמתה שאינו מתכסה - אין חוששין להם, מפני שהוא רגיל בהם; אבל אשה אחרת אסור להסתכל בהם. וכתב הרב טוביה בשם רבינו תם: דוקא להסתכל היא ערוה, אבל לקרות כנגד שערה - מותר, שהרי מעשים בכל יום שאין נוהרים מלקרות כנגד שער הבתולות.

נמצא שיש לחלק בין איסור ההסתכלות לבין חיוב הכיסוי. יש מקומות באשה, כמו שער מחוץ לצמתה, שנשים רגילות לגלות, ומותר לקרוא קריאת שמע כנגדן, שהם לא גורמים להרהורים; ובכל זאת אסור להסתכל בהם. צריכים אנו אפוא לחלק בין 'להסתכל' לבין 'לראות'; איסור הסתכלות מבוסס על המימרא של רב ששת "כל המסתכל באצבע קטנה של אשה, כאילו מסתכל במקום התורף".

מדברי הראב"ה (ברכות סי' עו) עולה באופן ברור שאיסור גילוי שער או בשר של אשה מבוסס על הנוהג, שכן כתב: "וכל הדברים [שהזכרנו למעלה] לערוה דווקא בדבר שאין רגילות להגלות;¹⁷ אבל בתולה הרגילה בגילוי שער, לא חיישינן, דליכא הרהור, וכן בקולה [לרגיל בו]."¹⁸ מאמר דומה מובא בספר חסידים (סי' קי): "שער באשה ערוה לגלות, וכל האמור בשיר השירים, כגון 'בטנך ערימת חטים' שוקיו עמודי ששי' שני שדיך וכולי.¹⁹ וכל שדרך לכסות - ערוה לאשה לגלות."²⁰

רב שמואל ב"ר משולם ירונדי מחבר בספרו אהל-מועד (דרך ה נתיב ה) את שני החידושים, זה של רבינו תם וזה של הראב"ה, ומפרש אותם כרעיון אחד:
 וטפח באשה במקום שדרכה לכסות - הרי הוא כערוה. ואפילו היא אשתו - אסור לקרות את שמע כנגדה. שוק באשה ערוה. קול באשה, אם היא שאלת שלום - אסור. שער באשה - אסור להסתכל בו, אבל לקרוא את שמע נגד שערה - מותר. וכן כתוב רבינו יעקב: ומעשים בכל יום שאנו קורים כנגד שער הבתולות. ובשערה שחוץ לצמתה, שאינו מתכסה - אין חוששין, משום שהוא רגיל באותו שער. קול של זמר, אפילו באשתו - ערוה.

16. לפי הפירוש השני, אותו דבר קורה גם בטפח שאשה רגילה לגלות.
 17. הראב"ה במשפטי הכתובה (סי' תתקיט, ד"ה כדת משה וישראל) מצטט את המשנה בכתובות להלכה כמות שהיא, בלי התוספת של הגמרא. מכאן, שלדעתו, גילוי שער נחשב כדת יהודית בלבד.
 18. מובא גם במדכי ברכות רמז פ, באגור ברכות סי' קכז ובהגהות מיימוניות הל' קריאת שמע ג, טז.
 19. אפשר לפרש שכל מה שכתוב בשיר השירים נחשב כערווה באופן אובייקטיבי, וכל דבר אחר מוגדר כערווה אך ורק אם דרך העולם לכסות אותה, אבל נראה יותר לפרש שהביטוי "יכולי" בא לפרש מה שקדם לו.
 20. הסבר דומה יש במנורת-המאור לר"י אל-נקאוה (הל' קריאת שמע, דף 108), וזה לשונו: "ואסור לקרוא קריאת שמע ולהתפלל כנגד טפח מגולה באשה במקום שדרכה לכסות, אפילו היא אשתו. וכן שוקה מגולה - אסור לקרוא ק"ש ולהתפלל כנגדו. אבל בתולות שדרכן לילך בפריעת ראש - מותר להתפלל כנגדן וראשן פרוע."

קיימים אפוא לפיו שלש דרגות:

- א. דברים שאין דרכן של נשים לכסות כלל - אין נחשבים כערוה, ואין אנו חוששין להן כלל, לא לקריאת שמע, ואפילו לא לאיסור הסתכלות, מפני שהגבר רגיל בראייתם, ואינם גורמים להרהור כלל.
- ב. דברים שדרכן לחלק של נשים לכסות, כגון שער, שנשים נשואות מכסות ופנויות לא מכסות - מותר לקרוא קריאת שמע כנגדם, אבל אסור להסתכל בהם. כנראה ההסבר הוא: מכיון שלאשה זו אין שעה נחשב כערוה, לא חל כלפיו איסור קריאת שמע; אבל מכיון שיש נשים שמכסות את שערן, אסור להסתכל בשערן של הבתולות האלו, מחשש שהסתכלות זו תגרום להרהורים.
- ג. דברים שדרכן של כל נשים לכסותן - נחשבים כערוה, ואסור לקרוא קריאת שמע כנגדם, ואין צריך לומר שאסור להסתכל בהם (אם לא שזה אשתו).²¹

כיצד מתיישב. הבנה זו עם הסוגיה במס' כתובות? את זאת ניתן ללמוד מדברי ר' מנחם בן אהרן בן זרח בספרו צדה-לדרך (מאמר א כלל ב פ"א) הוא כותב: "אסור לקרוא כנגד הערוה; וכל מקום שיראה מגולה מן האשה שדרכה לכסותו - הוא ערוה, ואפילו היא אשתו." ובפרוש הגמרא בכתובות (מאמר ג כלל ב פי"ד) הוא כותב: "איזו היא דת יהודית? היוצאת כפרוצות לרשות הרבים, או למבוי מפולש, או בחצר שהרבים מצויין. וכן הטווה בשוק ומראה שם זרועותיה לבני אדם. וכן בשטווה, ויש על פניה ורד כדרך שעושות הפרוצות." ההדגשה היא שמעשיה של העוברת על דת יהודית, כולל גילוי שער, הם מעשים שמראים פריצות. דברים אלו הם בהכרח סובייקטיביים, כלומר: מבוססים על נוהג הנשים במקום ובזמן מסוים.

וכך עולה מדברי-חמודות על הרא"ש (ברכות פ"ג סי' לז). הרא"ש כתב שם: "שיער האשה ערוה בנשים שדרכן לכסות שערן, אבל בתולות שדרכן לילך פרועות - מותר." והסיק מכך בדברי-חמודות: "מסתבר דכל מקום ומקום לפי מנהגו, דמידי הוא טעמא אלא דדברים דרגילה שלא לכסותם לא מקרי ערוה משום דלא אתי בהו לידי...".²²

גם מדברי רש"י בסוגיית מס' סוטה עולה שהחיוב בכיסוי שער מבוסס על נוהג. הוא ביאר שם (כה,א) שעוברת על דת יהודית - "אינה צנועה" ומפרט שמדובר באשה שראשה פרוע, וטווה בשוק, ומדברת עם כל אדם. זהו אפוא מעשה של חוסר צניעות. וכך עולה גם מפירושו השני (אותו קיבל כעיקר) בכתובות עב,א ד"ה אזהרה: "מדכתיב 'ופרע' - מכלל דההוא שעתא לאו פרועה הות, שמע מינה: אין דרך בנות ישראל לצאת פרועות ראש." והקשה על כך הר"י פערלא בפירושו לספר המצוות של רס"ג (עשה צו, דף שכה): וכי משום שכן נהגו בנות ישראל נימא דאית בה איסור דאורייתא?! ודילמא אין בה אלא תורת מנהג שנהגו בנות ישראל מדעתן! הוא מוסיף להוכיח מלשון הספרי (המצוטט לעיל), שאין זה איסור דאורייתא, אלא לימד המקרא שכן נהגו. האיסור דאורייתא נובע לדעתו מהמנהג - שכיון שכך הוא מנהגן של בנות ישראל, ממילא חריגה ממנהג זה היא דרך פריצות שעלולה להוביל לגילוי עריות. לדעתו, הגמרא בכתובות שהזכירה איסור דאורייתא, כוונתה שגילוי השיער הוא בכלל לאו ד"לפני עיוור לא תתן מכשול".

21. באור-זרוע (שם) מחלק בין אשתו לבין אשה אחרת: "טפח מבשר אשתו שמגולה במקום שרגיל להיות מכוסה אסור לקרות ק"ש עד שתכסה, ובאשה אחרת אפי' בפחות מטפח שנתגלה מבשרה במקום הראוי להיות מכוסה אסור לקרות ק"ש עד שתכסה."

22. אבל בתפארת-שמואל על אתר כתב: "פ"י לאפוקי מה שדרך נשים להיות מגולה, כגון הפנים והצוואר וידיים. אבל נראה בעיני, במקום שרגילות הנשים לגלות זרועותיהן, ורגילים להיות פתוח עד סמוך לדדיה, הוא מנהג רע, וקורא אני בהם מקום לא טובים וטפח באשה ערוה."

החיוב לכסות את השיער איננו אפוא כאיסור בלא טעמא, אלא הוא נובע ממנהגי הצניעות שנהגו בהן בנות ישראל, וכל חריגה ממנהג זה יש בה פריצות וחוסר צניעות.

גם מדברי הריטב"א עולה שאיסור גילוי השיער הוא נוהג של צניעות, שכן כתב: "שרובן הולכות בחצרן בפרוע ראש כיון שאין שם רואין... ושלשה דינין בדבר - דבחצר אפילו בלא קלתה אין בה משום פריעת ראש; ובשוק אפילו בקלתה דת יהודית היא; ובמבוי בקלתה אין, ושלא בקלתה לא." ההלכה בשוק בלא קלתה היא עוברת על דת יהודית בלבד.

ודברים אלו עולים בקנה אחד עם דבריו בקידושין פב, א ד"ה הכל לפי דעת שמים: הכל כפי מה שאדם מכיר בעצמו - אם ראוי לו לעשות הרחקה ליצרו, עושה, ואפילו להסתכל בבגדי צבעונין של אשה אסור, כדאיתא במס' ע"ז. ואם מכיר בעצמו שיצרו נכנע וכפוף לו ואין מעלה טינא כלל, מותר לו להסתכל ולדבר עם הערוה ולשאול בשלום אשת איש. והיינו ההיא דר' יוחנן, דיתב אשערי טבילה ולא חייש על יצר הרע.

וכן כתב הראב"ד (מובא ברשב"א, ספר ההשלמה, ובספר המאורות) על סוגיית ברכות (כאן כמובא בספר המאורות):

"וטפח באשה ערוה" - דאוקימנא אפילו באשתו ולק"ש, כתב הראב"ד: דדוקא ממוקם צנוע, ושוק באשה הוי מוקם צנוע, אבל באיש לא הוי מוקם צנוע. אבל פניה וידיה ושערה מחוץ לצמתה שאינה מתכסה - אין חוששין להן, מפני שרגיל בהם, ולא טריד. ובאשה אחרת ודאי אסור להסתכל בה בשום מקום, ואפילו באצבע קטנה ובשערה. ואסור לשמוע דבריה, כדאמרינן בקדושין, ואפילו לשאלת שלום. והאידינא נהגי בשאלת שלום ובדברי צורך, והכל לשם שמים, כדאיתא התם.

מהר"ם אלשקר (שו"ת ס"י לה) נשאל "אם יש לחוש לאלו הנשים שנהגו לגלות שערן מחוץ לצמתן", והשיב בהסתמכו על הראב"ה:

אין בית מחוש לאותו שיער כלל, כיון שנהגו לגלות, ואפילו לקריאת שמע. וההיא דשיער באשה ערוה לא מיירי אלא בשיער שדרך האשה לכסותו... אבל דבר שדרכו להיות מגולה, שלבו גס ביה, מותר... והכל כפי המנהגות והמקומות.

גם בין פוסקי הדורות האחרונים סוברים כך, וז"ל ערוך-השלחן (או"ח עה, ז):
ועתה בואו ונצווה על פרצות דורינו בעוונותינו הרבים שזה שנים רבות שנפרצו בנות ישראל בעון זה והולכות בגילוי הראש וכל מה שצעקו על זה הוא לא לעזר ולא להועיל, ועתה פשתה המספחת שהנשואות הולכות בשערותן כמו הבתולות אוי לנו שעלתה בימינו כך! מיהו עכ"פ לדינא נראה שמותר לנו להתפלל ולברך נגד ראשיהן המגולות כיון שעתה רובן הולכות כך והוה כמקומות המגולים בגופה וכמ"ש המרדכי בשם ראב"ה בספ"ג... וכיון שאצלינו גם הנשואות כן ממילא דליכא הרהור.²³

דברים דומים כותב הרב אליעזר זילבר בספרו צמח אר"ז על אתר: יש לומר, דכל שהוא באופן שאינו רואה כלל בשעת ק"ש ממשות הגילוי בשרה ושערה - ליכא איסור, כיון שאין זה ערוה ממש, מה שאינו כן הערוה גופה... לכן על כל פנים, בשעת הדחק אשר עכשיו שכיח טובא, שבשעת ברכת המזון יושבת

23. דברי הראב"ה מובאים במחצית-השקל ס"י כב, וכנראה גם הוא פוסק כמותו.

כנגדו אשה בגלוי שיערה בלא שום כיסוי, יזהר רק שלא לראות כלל בשיערה, ויברך בצירוף אשר עכשיו רובן אין דרכן לכסות, ונעשה להם כהותר להם דת יהודית, כמו שאמרו בעבר ושנה, וכיון דעיקר איסור טפח בבשר הוא ממה שדרכן לכסות, כי אז שייך יותר הרהור כשנתגלה המכוסה באשה, כן בשער בשביל זה הוי איסור, וכיון שעכשיו אין דרכן לכסות - אין בו משום הרהור, וליכא משום איסור הזכרת השם של ברכת המזון, אבל בק"ש יש להחמיר כנ"ל.

2. נשואות, פנויות וארוסות

כיון שהאיסור תלוי במנהג וברגילות, ניתן להבין את ההתייחסות השונה לשיערה של אשת איש מזו שיש לשערן של בתולות, על אף שלכאורה אין ביניהם כל הבדל חיזוני ניכר לעין. וכך כתב הרב יצחק הלוי, אחיו ורבו של ה"ט"ז, בשאלות ותשובות שלו סי' ט: והא דאמר רב ששת שיער באשה ערוה, י"ל דהיינו בנשואה, שדרכה לילך בכיסוי שיערה; אבל בתולה, הרגילה ללכת בגילוי ראש, לית למיחש להרהור, וכמ"ש הרא"ש והמרדכי בשם ראבי"ה בפ"ג דברכות. ואע"ג שהם כתבו זה לענין קריאת שמע... מכל מקום מדכתבו דליכא למיחש להרהור בגילוי ראש הבתולה, תו ליכא איסורא נמי להסתכל בה, וחד טעמא לתרוייהו.

מעין זה כתב מהר"ם בן חביב (שו"ת אה"ע סי' א), בהחילו את ההיתר אף על ארוסה. לאחר שהוא מביא את דעת הראשונים הנ"ל שאיסור גילוי השיער הוא "דווקא בנשים שדרכן לכסות שערן, אבל בתולות שדרכן לילך פרועות מותר", כתב: ואם נפשך לדחות ולומר דאין מכאן ראייה, דכל זה מיירי בפנויה, אבל במקודשת אסור - ליתא, דזיל בתר טעמא, דלמה התירו הפוסקים בבתולות, משום דכיון דרגיל בה - ליכא הרהור; הוא הדין בנידון דידן. והוסיף על פי דברי הראב"ד (מובא לעיל), שאפילו באשת איש מקום שאינו מתכסה (כגון: פניה, ידיה ורגליה וקול דיבורה שאינו זמר, ושיערה שמחוץ לצמתה) אין בו משום ערוה.

מאותה סיבה, שהאיסור תלוי במנהג, כתב הרב יהושע באב"ד (סבו של בעל מנחת-חינוך) בשו"ת ספר-יהושע פ"ט, "שכל דבר הנראה תמיד ואין דרכן לכסות ורגילים בהו אנשים, אין זה ערוה ואין בני אדם מתירים בהם מפני שרגילין בכך, אין כאן דאורייתא איסור כלל." אבל הוא מוסיף ואומר:

אבל במה שמנהג לכסותן אז בהתגלות קצת מתגרים בני אדם מהם, אז ערוה מיקרי ואסור מדאורייתא.

תלויים הדברים לדעתו במנהג, עד ש"אם היה בהיפוך, שתלכנה נשואות בגילוי מכוסות, היו בתולות אסורות ונשואות מותרות." ומשום כך לדעתו אין בן ארוסה לבין נשואה ולבין פנויה, דהכל תלוי במנהג הנשואות. ועוד נוסיף בדבריו אלה להלן (פרק ז/2) בבואנו ליישב את שאלת הגמרא "ראשה פרוע אורייתא היא?" עם מה שהבאנו עד כה, שהאיסור הוא דרבנן.

ג. בדת משה נכללים גם איסורים דרבנן

יישוב אחר לשיטתם של הטור והשו"ע, שלא מנו את פריעת הראש כדת משה, הוא במה שהבאנו לעיל, שלדעת הרמב"ם נכללים בדת משה גם איסורים שהם מדרבנן (כמו ראיית כתם, מאכילתו שאינו מעושר, אינה קוצה חלה); וכיון שלדעתם יש לכלול בדת משה רק איסורים דאורייתא (ולכן במקום 'כתם' כתבו 'דם', ולדעתם מעשר וחלה הם מדאורייתא), על כן לא מנו בה את פריעת הראש.

כאמור לעיל, גם הריטב"א מונה את פריעת הראש בין הדברים האסורים משום דת יהודית ולא משום דת משה. אבל בחידושו לכתובות עב,א ד"ה מאכילתו פירש הריטב"א שמאכילתו שאינו מעושר לאו דווקא, אלא "הוא הדין לשאר איסורין, כגון שמאכילתו בשר שאינו מנוקד או שאינו מלוח כדינו וכיוצא בו." והרי דעתו של הריטב"א היא כדעת רבו, הרא"ה, הסובר שהאיסור בבשר שלא נמלח הוא מדרבנן (עי' פתיחת פרי-מגדים להל' מליחה).

אך אם כך, מהו ההבדל בין "דת משה" לבין "דת יהודית"?

באנציקלופדיה התלמודית, בערך דת-משה, הגדירו ש"דת משה היא כל המצוות האמורות בתורה, או הרמוזות בה". בתוך הערך (ליד ציון 6) הביאו שבכלל דת משה אף דינים שמדרבנן, אבל בשם תשובת הרשב"א (ח"ה סי' רמו) הביאו ש"דת משה" היינו מצוות התורה ממש, ורק כשאמר 'דת משה וישראל' הכוונה היא למצוות דרבנן. וכן מובא בשו"ת גינת-ורדים (אה"ע כלל ד סי' יא): "דת משה היינו דברים שהם מפורשים בתורת משה... ודת יהודית היינו מילי דפרישות וסלסול שנהגו בו בנות ישראל, כגון שלא לצאת וראשה פרוע וכיוצא בזה."

קצת אחרת היא שיטת שו"ת צמח-צדק החדש (אה"ע סי' קנא), שבתחילת דבריו דייק מפירוש רש"י, "דדבר דרבנן לא נקרא דת משה." אבל בסוף הסיק: "אך באמת זה אינו, דודאי דבר דאורייתא לא יתכן לקרותו דת יהודית, דפירוש דת יהודית הוא דמנהג צניעות שנהגו בנות ישראל, אבל בדת משה נכלל גם דרבנן שאינו מנהג." זאת אומרת, שלדעתו אפשר שרבנן יהיה נחשב כדת משה, אבל עדיין אי אפשר שדאורייתא ייקרא דת יהודית.

גם מהגדרתו של רבי שלמה חעלמא, בעל מרכבת-המשנה, בשלחן ערוך שלו (אה"ע קטו,א-ג), משמע שבדת משה יכולים להיכלל גם איסורים דרבנן. הוא כותב שעל מנת להיחשב 'דת משה' זקוקים למילויים של שלושה תנאים:

1. "כל שהכשילה בעלה בדבר איסור."
2. "וכל שעושיית איסור שהעונש של אותו איסור [בידי שמיים] דבנים מתים אע"ג שלא הכשילתו."
3. "וכל שעושיית איסור שיש בו פריצות דאיכא חשש זנות."

לא נזכר כאן כלל הצורך שיהיה זה איסור דאורייתא, אלא כל איסור שיש בו פריצות וחשש לזנות. נמצא שפריעת הראש, גם אם איסורה הוא מדרבנן, יכולה להיחשב כדת משה, כיון - כמו שכתב הרא"ש (לעיל פרק ב) - שבמקומות ובזמנים מסויימים יש בכך פריצות וחשש לזנות. ובכל זאת הטור לא הזכיר את פריעת הראש כדת משה כיון שבמקום שבו המעשה אינו נחשב מעשה של זנות, הוא ייכלל בגדרי דת יהודית.

ד. מהי 'דת יהודית'?

אם 'דת משה' כוללת גם איסורים מדרבנן, מה נכלל אפוא ב'דת יהודית', שהיא במדרגה אחת חמורה פחות מ'דת משה'?

מדברי רש"י על המשנה בכתובות עולה שמדובר במנהגן של בנות ישראל, שכן כתב: "דת יהודית - שנהגו בנות ישראל, ואע"ג דלא כתיבא." ובשמו מובא בשיטה-מקובצת: "דברים שאינם אסורים מן התורה, אלא מנהג בנות ישראל הן לצניעותא בעלמא." אמנם "מנהג ישראל תורה היא" (חידושי הרמב"ן פסחים ז,ב), אבל בוודאי יש למנהג תוקף כל עוד הוא מנהג; ומשפסק להיות מנהג - פג תוקפו.

כך מפורש בתשובת הרב משה פיינשטיין (אגרות-משה אה"ע ח"א סי' סט):

אך יש איסור אחר בנשים מדין דת יהודית, שלא להתנהג בפריצות בכתובות דף עב. אבל מצד זה הוא רק כשהיא עצמה עושה כך; אבל כשדרך כל הנשים בעירה כך, אין שייך להחשיב זה לפריצות. ואין חילוק מה שנעשה דרך הנשים שבעיר היה משום פריצות, שעכ"פ כיון שכן הוא דרך לבשתן והלוכן אין להחשיב זה למעשה פריצות ולאסור עליהן, אלא מדרך חסידות לצניעות יתרא ותבוא עליהן ברכה.²⁴

ה. פריעת הראש - אסורה מדאורייתא או מדרבנן?

1. דאורייתא

כאמור, פשט דברי הגמרא ("ראשה פרוע - דאורייתא היא") והלימוד של תנא דבי ר' ישמעאל מהפסוק מלמד שאיסור גילוי הראש הוא מדאורייתא. כך מפורש בדברי הרי"א בפסקיו למשנת פרק המדיר: "ואם לא היתה קלתא על ראשה, הרי זו אסורה מן התורה." וכן מדברי הרשב"ץ בזהר-הרקיע על ספר המצוות של ר' שמעון אבן גבירול (עשה קלז), שאשה שאינה מכסה את ראשה עוברת בעשה דאורייתא. כך כתב רבינו ירוחם (נתיב כג ח"ח): "אי מגולה מכל וכל פשיטא דאפילו מן התורה אסור."²⁵ הריב"ן, (מובא בשיטה-מקובצת כתובות עב, א בשם מהדורה קמא של רש"י) כותב: "מדאמר רחמנא גבי סוטה לגלות ראשה, משמע ששאר נשים צריך שלא ילכו בפרועות ראש. אלמא שמעינן מהכא דמדאורייתא הוי, דהא מדיוקא דקרא נפקא לן... דבלא קלתא אסור מהתורה."

בערוך (ערך קלת) איתא: "אע"ג בשוק בכפה על ראשה לבדה שרי מדאורייתא, דת יהודית אסורה בשוק."²⁶ עוד ראשונים שלומדים שהאיסור הוא מדאורייתא הם: הרמב"ן והר"ן על הגמרא בגיטין (דף צ.), והמאירי ורבינו קרשקש על הגמרא בכתובות.

2. דרבנן

אולם כאמור לעיל (פרק ד) הכללת האיסור ב'דת משה' אינה מלמדת בהכרח שמדובר באיסור דאורייתא. ראינו שנכללות בה גם איסורי דרבנן אחרים. הרמב"ם כותב את ההלכה "לא יהלכו בנות ישראל פרועי ראש בשוק" (הלי אישות כא, יז) לאחר שורת איסורים מדרבנן (המתחילה בהלי יא), וסמוך לה שתי הלכות נוספות שברור שאיסורן מדרבנן - חלות האיסור על אשה פנויה גם כן, והאיסור שלא תלך אשה בשוק ובנה אחריה ("גזירה שמא יתפשו בנה...").

24. ומעין זה בשו"ת יביע-אומר אה"ע ח"ד סי' ג: "והנה היום פשט המנהג שהנשים יראות ה' יוצאות במטפחת או בכובע בלבד, בלי צעיף או רדיד, ואין פוצה פה ומצפצף. וע"כ דדווקא כיסוי הראש שהוא דאורייתא הוא מחוייב המציאות לעולם ולא ישתנה בשום זמן, אבל מנהג בנות ישראל שנהגו לצניעות - כל שהמנהג בכל העיר להקל, אזלינן בתר מנהגא. ודמי למ"ש מהר"ם אלשקר (סי' לה) להתיר במקום שנהגו הנשים לצאת בשערות שחוף לצמתן." ראה עוד מה שכתב מו"ר הרב וולג על זה בספרו עס-מרדכי טז, ג (סז-סח), וכן במאמרו של הרב יהודה הרצל הנקין בתחומין יג עמ' 297 ואילך.

25. בזהר נשא עז-עח, דף קכה, ב החמירו מאד באיסור פריעת ראש - "א"ר חזקיה: תונבא ליתי על ההוא בר נש דשבק לאנתתיה דתתחזי משערה דרישה לבר ודא הוא חד מאינון צניעותא דביתא, ואתתא דאפיקת משערא דרישה לבר לאתתקנא ביה גרים מסכנותא לביתא וגרים לבנהא דלא יתחשבון בדרא וגרים מלה אחרא דשריא בביתא מאן גרים דא ההוא שערא דאתחזי מרישה לבר. ומה בביתא האי, כ"ש בשוקא, וכ"ש חציפותא אחרא. ובגין כך אשתך כגפן פוריה בירכתי ביתך. אמר ר' יהודה: שערא דרישא דאתתא דאתגלייא גרים שערא אחרא לאתגלייא ולאמגמא לה. בגין כך בעיא אתתא דאפילו טסירי דביתא לא יחמון שערא חד מרישא, כ"ש לבר."

26. הב"ח מביא את דברי הערוך הלכה למעשה, כנגד המחבר והראשונים שהובאו לעיל..

אמנם גם באיסורי דרבנן יש דרגות שונות, ובעל תרומת-הדשן (ח"א סי' רמב) דימה את איסור פריעת הראש לאיסור ייחוד, ששניהם לדעת הרמב"ם מדברי קבלה. בהמשך כתב שדעת הרמב"ם היא, "דפריעת ראש באשה אינו אלא זהירות מדרבנן."

בשו"ת מעיל-צדקה סי' סא כתב שהיות האיסור מדרבנן אינה מונעת הכללתו ב'דת משה' - "כיון שיש לו מקצת רמז מן התורה, בדת משה חשבינן ליה."

הרמב"ם ורוב מוני המצוות (למעט הרשב"ץ בזהר-הרקיע), אינם מונים את פריעת הראש בין תרי"ג מצוות. כבר ביאר הרמב"ם בשורש השני בספר המצוות שבמנין זה לא נכללות מצוות הנלמדות באמצעות אחת מיי"ג המידות. כמו כן אין למנות בתוכן דבר שמשמע מהפסוקים בעקיפין, והלא כך הוא איסור פריעת הראש, שנלמד מגילוי הפסוק "ופרע את ראש האשה". וכך כתב בחידושי מהרד"ם על ספר המצוות של הרמב"ם (עשה קעה), שהרמב"ם "סבירא ליה כפירוש הבי' שכתב רש"י ז"ל - מדכתיב 'ופרע' מכלל דההוא שעתא לאו פרועה הות, שמע מינה אין דרך בנות ישראל לצאת פרועות ראש; ועל פירוש זה כתב רש"י וכן עיקר. ולפי פירוש הזה לאו איסור גמור הוא, אלא מנהג בנות ישראל מן התורה, ומשום הכי לא חשיב ליה במניין המצוות."

חיזוק לשיטה זו, שהאיסור הוא מדרבנן, יש להביא מלשון הספרי (במדבר ה, י) שהובאו בראשית דברינו, והמסתיימים במילים "ואף על פי שאין ראייה לדבר, זכר לדבר: 'ותקח תמר אפר על ראשה' (שמו"ב יג, יט). "נדיר הוא לצטט איסור מפורש בתורה, ולהביא לו 'זכר לדבר', שאפילו אינו ראייה מליאה, בבחינת 'ויהודה ועוד לקרא?' ומסתבר ששני הפסוקים - גם זה שבתורה וגם זה שבנביאים מלמדים על מנהג, ולא על איסור דאורייתא.

3. בחצר, במבוי וברשות הרבים

סוגיית הבבלי בתירוצה על קושית הגמרא "דאורייתא היא" חילקה, כאמור לעיל, בין חצר, שבה כנראה מותר לכתחילה לאשה לגלות את שיערה אפילו ללא קלתה; במבוי מותרת בקלתה ואסורה בפריעת ראש מוחלטת; וברשות הרבים מטעמי דת יהודית אסורה אפילו בקלתה. איסור זה בשלוש דרגות הביא את הרב דוד יוסף זינצהיים (מנחת-עני סי' מה-מו) להוכחה שבחצר אין איסור כלל:

אם בשלמא ברשות הרבים בלא קלתא מדאורייתא אסור, גזרו רבנן בחצר אטו רה"ר. אבל אם ברה"ר גופיה לא הוי אלא מדרבנן בלא קלתא, אי"כ למה אסרו בחצר, והוה גזירה לגזירה? אמנם להסוברים דבחצר שרי בלא קלתא יש לומר דבאמת דסברי דהוא רק מדרבנן, כמו שסובר תרומת-הדשן לדעת הרמב"ם. ולכן לא גזרו בחצר רק במבוי, שהוא כעין רה"ר. וכן נראה מדברי [הבית-יוסף] דלא אסר במטפחת על ראשה בלא רדיד אלא בחצר שרבים בוקעין בו, ובמבוי.²⁷

1. והרי מפשט הגמרא משמע שהאיסור מדאורייתא?

1. דבר שנזכר בתורה נקרא 'דאורייתא'

על השיטות שפריעת הראש - אפילו מכל וכל, ולא רק כשקלתה לראשה - היא איסור דרבנן בלבד, קשה מהמפורש בגמרא השואלת על פריעת הראש "דאורייתא היא".

27. דבריו האחרונים, המדמים חצר שרבים בוקעים בו למבוי, בנויים על דברי הירושלמי בכתובות פ"ז ה"ו. על כל פנים משמע מדבריו שאין חילוק בין הירושלמי לבין הבבלי בחלוקה לשלוש הדרגות שנמנו בפנים, והתוספת של הירושלמי לנידון היא שחצר שבוקעין בו רבים, דינה כמבוי.

תנא דבי ר' ישמעאל לומד את האיסור מהפסוק "ופרע את ראשה", ורש"י פירש דרך לימוד זו בשני אופנים:

א. מדעבדין לה הכי לנוולה מדה כנגד מדה, כמו שעשתה להתנאות על בועלה. מכלל דאסור.

ב. מדכתיב 'ופרע', מכלל דההוא שעתא לאו פרועה הות. שמע מינה אין דרך בנות ישראל לצאת פרועות ראש.

על פירושו השני כתב רש"י: "וכן עיקר". הנצי"ב (עמק הנצי"ב, ספרי במדבר פייסקא יא, ד"ה ד"א לימד כו') פירש ששני פירושים אלו ברש"י תלויים במחלוקת ראב"ד ורא"ש באשר לפריעת ראשו של אבל. המחלוקת מובאת בפסקי הרא"ש מועד-קטן פ"ג סי' ג. "הראב"ד סובר דפריעת ראש באבל מן התורה, מדכתיב בבני אהרן 'ראשיכם אל תפרעו... ולא תמותו' - מכלל דאחר שלא פרע חייב מיתה בידי שמים מן התורה, והיינו כפי' הב'. והרא"ש חולק וכתב דאיצטריך לגופיה, דהם אסורים לפרוע, אבל אחר רשות." זוהי אפוא מחלוקת עקרונית, האם מצות עשה פירושה שכל מי שאינו מצווה בה אסור לו לעשות כמותה, או שהעדד מצוה פירושו רשות.

כיצד הופכת הרשות להיות "דאורייתא"? ניתן להסביר זאת ע"פ מש"כ הרב משה זאב הכהן בספרו תפארת-משה (ח"ב סי' י, הדרן למסכת כתובות) באשר לחיוב כתובה, שרבים מהראשונים סוברים שהוא מדאורייתא, וכל זאת משום שהמנהג לכתוב כתובה נזכר בתורה ("כמוהר הבתולות" - שמות כב, טז). הראשונים, שסוברים שכתובה דרבנן, יבארו שאמנם כתובה נזכרת בתורה, אך כמנהג וכרשות, ולא כמצוה. הוא הדין לפריעת הראש, שלפי זה אינה אסורה מהתורה, אבל איזכורה בתורה כמנהג נותן לה מעמד של 'דת משה', ומכאן שאלת הגמרא - "ראשה פרועה דאורייתא היא?".

דבר דומה יש לגבי אבלות. רבים הם הראשונים שסוברים שחובת האבלות היא מדרבנן, אע"פ שהיא נזכרת בתורה.²⁸ אמנם אין הכרח שמי שסובר שאבלות היא דרבנן יסבור שגם פריעת הראש היא מדרבנן, והראייה היא מהרמב"ם עצמו, שהוא סובר שחובת האבלות היא מדאורייתא (סהמ"צ מ"ע לו והל' אבל א, א), ואילו איסור פריעת הראש ראינו לעיל (פרק ה' 2) שהוא לדעתו מדרבנן.

אמנם הש"ך אינו סבור כך, ולדעתו (ח"מ כח, יד) 'דאורייתא' מובנו שהוא מדאורייתא ממש, ובוודאי שכך כאשר הגמרא מקשה "דאורייתא היא" כמו בסוגייתנו. אבל מדברי בעל שדי-חמד (מערכת ד' כלל יט) למדנו ש'דאורייתא' נאמר גם על דבר שאינו מן התורה, וגם דבר שיש לו רק אסמכתא מן התורה נקרא 'דאורייתא'.

ואכן בנידוננו, כאמור, יש מהראשונים הסוברים שאיסור פריעת הראש לאשה נשואה נובע מדת יהודית (היינו מדרבנן), והם גם פוסקים שאבלות חיובה הוא מדרבנן.

2. כשהמנהג הוא לכסות - נעשה דאורייתא

הרב יהושע באב"ד קבע בספרו ספר-יהושע (פט) "שכל דבר הנראה תמיד ואין דרכן לכסות ורגילים בהו אנשים... אין כאן מדאורייתא איסור כללי", ורק "במה שמנהג לכסות, אז בהתגלות קצת מתגרים בני אדם מהם, אז ערוה מיקרי ואסור מדאורייתא." ועל פי זה ביאר את קושיית הגמרא:

דהאיך תאמר דפריעת הראש הוי דת יהודית!! כיון דדרכן של נשים לצאת מכוסה ראשיהם לגמרי, אפילו קלועות בקלתה וברדיד מכוסה, אי"כ הוי פריעת

28. עיי' אנציקלופדיה תלמודית בערך אבלות ציון 31. ושם השיטות שרק אבלות היום הראשון דאורייתא.

ראשן - פ"י מקלעת שיער - איסור דאורייתא... הגמרא מוכיח[ה] מדכתיב "ופרע את ראש האשה", מכלל שעד עתה הלכה בכיסוי, והיינו כמו שנהגו כל הנשים. וכן הוא האמת: ידעו בעלי הגמרא שמכסין כל שערותיהן בקלתא וברדידי. א"כ הוי פריעות ראשן ערוה, ואסור מדאורייתא ולא מדת יהודית.

ויש מי שאומר שתוקפו של מנהג כזה, אף אם אינו דאורייתא, הוא כזה שלא ניתן להתירו כהתרת נדרים.²⁹

3. איסור דאורייתא ממקום אחר

ליישוב הלשון 'דאורייתא' כבר הבאנו לעיל (1/ג) בשם הר"י פערלא שהכוונה לאיסור "לפני עיוור", שהיא מכשילה את האחרים. כיון שכך העלה ר' משה טורעצקי (שו"ת ישיב-משה, "צניעות נשים לפני גויים) את הסברה שהאיסור לגלות את השיער חל רק אל מול יהודים, שאסור להם להיכשל בעבירה ומוזהרים על "ונשמרתם מכל דבר רע" (עי' ע"ז כ,א: "שלא יהרהר ביום ויבוא לידי טומאה בלילה"), משא"כ בפני גויים.³⁰

איסור אחר שניתן לתלות בו את איסור גילוי הראש הוא איסור ההליכה בדרכי הגויים ("ובחוקותיהם לא תלכו" - ויקרא יח,ג), וכך מובא במדרש רבה (במדבר ט,טז) שהיה הכהן אומר לאשה לאחר פריעת ראשה: "את פרשת מדרך בנות ישראל, שדרך להיות מכוסות ראשיהן, והלכת בדרכי העובדי כוכבים, שהן מהלכות ראשיהן פרועות - הרי לך מה שרצית." משמע קצת שישוד האיסור הוא ההליכה בדרכי הגויים.³¹

הרב דוד בונן (שו"ת די-השב אה"ע סי' ד) העלה שפריעת ראשה של הסוטה גנאי הוא לה דווקא משום שהדבר נעשה בעזרה, בניגוד לחובת היראה במקדש. משום כך הוא מקשה: "מאי ראייה מייתי מהכא, דלמא לעולם מותרים כפריעת ראש, ושני הכא כיון דמעשה סוטה בעזרה, א"כ מוכרח לכסות ראשה מפני יראת המקדש, דגנאי הוא שתיכנס לעזרה בגילוי הראש?... ונראה דאיסור זה הוא איסור תורה שנא' ומקדשי תיראו... ודאי דגילוי הראש בכלל איסור זה... ולכך אתא קרא לומר ופרע את ראש האשה כיון שהיה מכוסה בשעת כניסתה למקדש." אבל אם כך, האיסור דאורייתא הוא דווקא בהר הבית.³²

ז. 'אזהרה' - אינה בהכרח דאורייתא

לשונו של תנא דבי ר' ישמעאל בסוגיית הגמרא - "אזהרה לבנות ישראל שלא יצאו בפרוע ראש" - יש בה להוכיח שלא מדובר באיסור דאורייתא, אלא באיסור דרבנן, שכן

29. כך כתב בשו"ת וישב-יוסף (בורלא) בשם הרב מתתיהו אברהם צורמאני (יו"ד סי' א-ג), על סמך דברי הפרי-חדש בסי' תצו, שמנהג שנקבע משום סיג וגדר אין לו התרה.

30. ראה עוד להלן בפרק ח מדבריו של הבן-איש-חי על נשות אירופה.

31. יש שהביאו טעם זה: הר"י חגיז בספרו אלה-המצוות מצ' רסב; הגר"א אה"ע קטו,ד; הרב פערלא על סהמ"צ לרס"ג ח"א עמי' תרנ; אוצר-הפוסקים אה"ע כא,ב,א; יביע-אומר ח"ד סי' ג.

[עוד אפשר לבאר ש"דאורייתא" הכוונה היא לדבר מפורסם וידוע לכל, שמכח זה נעשה לידת משה. דומה הדבר לדין "מוטב שיהיו שוגגים ואל יהיו מזידין", שבתחילה נאמר בו בסוגיית הגמ' בביצה ל,א שהוא חל רק בדיני דאורייתא, ואח"כ פירשו שהוא לא חל אף כלפי נשים המאריכות בסעודה בערב יום הכיפורים ועוברות על תוספת יוהכ"פ, אע"פ שהיא דאורייתא. למרות מסקנה זו פסק הרמ"א (או"ח תרח"ב) בשם הר"ן: "ודווקא שאינו מפורש בתורה, אע"פ שהוא דאורייתא; אבל אם מפורש בתורה, מוחין בידן." הרי לנו, שאיסור שאינו מפורסם מכוונה כאיסור דרבנן, ולא דאורייתא. אף כאן, איסור פריעת הראש כה מפורסם הוא, שהרי נהגו בו כל בנות ישראל, שלא ייתכן לכללו ב'ידת יהודית', אלא ב'ידת משה'. - הערת עורך (א.ד.)]

32. על כך ראה עוד הרב יהודה הרצל הנקין, "שיעור כיסוי ראש של נשים" תחומין יג עמ' 297.

בכמה מקומות מופיע לשון זו (כשלא מדובר על אזהרה לעבריינים, כגון: אזהרה לנואף או אזהרה לגזלן) והכוונה היא לחיוב מדרבנן. לשון זו - אזהרה לבית דין, לבני ישראל או לבנות ישראל מופיע בש"ס רק שמונה פעמים, ובכולם מדובר על דין שאינו דווקא מדאורייתא, או שלא ממנו נלמד את עיקר הדין מן התורה, אלא הוא רק גילוי עליו.

א. ראש השנה ו,א:

תנו רבנן: "מוצא שפתיך" - זו מצות עשה; "תשמור" - זו מצות לא תעשה; "ועשית" - אזהרה לבית דין שיעשוך...

החובה המוטלת על בית הדין לכופף את כל ישראל לקיים מצוות אין מקורה בפסוק זה, וכבר כתבו התוספות (ד"ה יקריב) שהדרשה מהפסוק המובא בגמרא באה ללמדנו שמעמדם של דיני הקרבנות שווה לשאר מצוות העשה שבית הדין כופין עליהם, אבל מצוה מיוחדת מדאורייתא אין כאן, אלא גילוי מילתא בלבד. ומשום כך הרמב"ם בספר המצוות (מ"ע צד ומל"ת קנה) וספר החינוך (מצ' תקעה) בהביאם את הדרשות "מוצא שפתיך זו מצות עשה" ו"תשמור זו מצות לא תעשה" המופיעות בברייתא, השמיטו את הדרשה "ועשית אזהרה לבית דין", כיון שהיא אינה אלא גילוי מילתא בעלמא.

ב. כתובות מו,א:

לא תלך רכיל... ההוא אזהרה לבית דין שלא יהא רך לזה וקשה לזה. האיסור עצמו נלמד מהפסוק "בצדק תשפוט עמיתך" (ויקרא יט,טו), וכמובא בשבועות ל,א, שלמדו מפסוק זה "שלא יהא אחד יושב ואחד עומד, אחד מדבר כל צרכו ואחד אומר לו קצר דבריך." ולא בא הפסוק שלפנינו אלא לגלות מה נכלל בפסוק ההוא.

ג. סנהדרין ז,א:

"שמעו בין אחיכם ושפטתם" - אמר רבי חנינא: אזהרה לבית דין שלא ישמע דברי בעל דין קודם שיבא בעל דין חברו, ואזהרה לבעל דין שלא יטעים דבריו לדיין קודם שבא בעל דין חברו.

אף דין זה, כקודמו, עיקר לימודו מהפסוק "בצדק תשפוט עמיתך", והראיה שרש"י בסנהדרין מביא את הדינים המובאים בגמ' בשבועות ונדרשים מאותו פסוק: "כשיהיו שניהם יחד שמעו דבריהם ולא תשמעו דברי זה בלא זה שמסדר דברי שקר כדברי אמת לפי שאין מכחישן...". אמנם הרמב"ם (הלי סנהדרין כא,ז) מביא את הפסוק שבסוגיית סנהדרין ("שמעו בין אחיכם"), אבל בכסף-משנה העיר, שפסוק זה אינו אלא אסמכתא.³³

ד. סנהדרין ח,א:

כתיב "ואצוה את שופטיכם בעת ההיא" (דברים א,טז), וכתיב "ואצוה אתכם בעת ההיא" (שם פס' יח) - אמר רבי אלעזר אמר רבי שמלאי: אזהרה לציבור שתהא אימת דיין עליהן, ואזהרה לדיין שיסבול את הציבור.

פסוקים שונים מזהירים את הדיין על התנהגותו כלפי הציבור (עי' רמב"ם הלי סנהדרין כה,ב), והפסוק שלפנינו הוא רק אחד מהם. ומסתבר שהאזהרה לציבור היא גילוי מילתא על החיוב דאורייתא "אלהים לא תקלל" (שמות כב,כז), הנמנה במנין הלאווין (רמב"ם מל"ת שטו וחינוך מצי' סט).

ה. סוטה ה,ב:

אזהרה לגסי הרוח מנין? אמר רבא אמר זעירי: "שמעו והאזינו אל תגבהו" (ירמיהו יג,טו). רב נחמן בר יצחק אמר מהכא: "ורם לבבך ושכחת" (דברים ח,יד), וכתיב "השמר לך פן תשכח את ה'" (שם פס' יא). "

33. עי' עוד אנציקלופדיה תלמודית בערך דיני ממונות, בפרק השוואת בעלי הדין (כרך ז, עמי שיח-שיט).

הרמב"ם ובעל החינוך לא מנו איסור זה בין המצוות דאורייתא;³⁴ וגם אסורה הגאווה מדאורייתא, בוודאי לא נלמדת היא מפסוק בירמיהו.

ו. שבועות יח, ב ונדה סג, ב:

ת"ר: "והזרתם את בני ישראל מטומאתם" - אמר רבי יאשיה: מיכן אזהרה לבני ישראל שיפרשו מנשותיהן סמוך לוסתן. וכמה? אמר רבה: עונה... לדעת רבים מהראשונים הפרישה סמוך לוסת בכל אופן שהוא הוא מדרבנן,³⁵ וזאת למרות לשון התורה "והזרתם", ולשונו של ר' יאשיה "אזהרה לבני ישראל".

ז. חולין פז, א:

ת"ר: "ושפך וכסה" - מי ששפך, יכסה. שחט ולא כסה, וראהו אחר, מנין שחייב לכסות? שנאמר "ואומר לבני ישראל" - אזהרה לכל בני ישראל. לכאורה מכאן פירכא, שכן לכל הראשונים³⁶ זהו דין דאורייתא גמור, אולם בגרסת הגמרא שעמדה לפנייהם לא מופיעות המילים **אזהרה ל...** ברי"ף הגירסה היא: **מצוה זו על כל ישראל**; בסמ"ג - **מצוה לבני ישראל**; וברא"ש - **מצוה זו תהה על כל ישראל**.³⁷

מסתבר שגם דרשתו של תנא דבי ר' ישמעאל הנאמרת באותה לשון ("אזהרה ל...) אינה מדברת על דין דאורייתא הנלמד מדרשה גמורה, אלא על דין דרבנן, או על חיזוק לדין דאורייתא שנלמד מדרשה אחרת.

ח. מנהגי היתר

ביארנו לעיל (פרק ב) שיסוד האיסור הוא בצניעות, וצניעות נובעת ומוגדרת על פי המנהג השורר בזמן ובמקום. לא ייפלא אפוא למצוא אחרונים המתירים גילוי שער אפילו באשה נשואה. וכך כתב הבן-איש-חי בספרו חוקי-הנשים (דף נה):

והביטו הנשים על אנשי אירופה, מנהגם לא להסתיר מפני זרים, ובכל זאת מלבושיהם מסודרים, לא מתגלה בגופם, רק פניהם וצוארם, כפות ידיהם וראשם. ואמת נכון מגולה שערם - לפי הדין שלנו אסור הדבר, אבל יש להם איזה התנצלות, כי אומרים לא נתיישב המנהג הזה אצל כל נשותיהם, מבנות אומתם וחוף לאומתם, נעשה גילוי השיער כמו גילוי פניהם וכפות ידיהם, ואינו גורם הרהור אצל האנשים, במבט עיניהם.

כדבריו כתב כף-החיים (עה, יז-יח), ש"הנשים של ערי אירופה, שדרךן לילך תמיד פרועי ראש, מותר לקרות כנגדן, כיון דכל הנשים דרכן בכך", ואפילו "אותם הנשים הבאות מארצות שאין דרכן לגלותן למקום שדרךן לגלותן, מותרין לגלותן אם אין דעתם לחזור".

הרב זלמן סלוצקי (שו"ת עץ-אפרים או"ח דף יב) רואה פריצות במנהג ללכת פרועות ראש, אבל כיון שכבר הונהג כך, "הרי זה כמו שכתב הב"ח בעיירות שהולכים יחף, שלעולם רגליהם מגולין" והותר הדבר.

עקב זאת פסק הרב יוסף משאש בשו"ת מיס-חיים (ח"ב סי' קי):

בזה"ז שכל נשי העולם בטלו מנהג הקודם וחזרו למנהג פשוט לגלות את ראשן, ואין להם בזה שום חסרון צניעות ולא פריצות חלילה..."

והוסיף ולימד זכות על גילוי השיער שנפוץ אף במרוקו לאחר כיבושה ע"י הצרפתים:

34. עיי' אנציקלופדיה תלמודית ערך גאווה ציונים 8 - 9.

35. עיי' אנציקלופדיה תלמודית ערך וסת ציונים 59 - 70.

36. ראה רמב"ם הלי שחיטה יד, טו; רא"ש על אתר; סמ"ג עשה סד; וראה גם ט"ז יו"ד כח, ח.

37. ראה חידושי המאירי על אתר, ודקדוקי סופרים.

איסור גילוי הראש לנשואות היה חמור אצלנו פה... טרם בא הצרפתיים. ואך אחרי בואם במעט זמן, פרצו בנות ישראל גדר בזה, וקמה שערוריה גדולה בעיר... ועתה כל הנשים יוצאות בריש גלי פרועי שער... ובכן נתתי לבי ללמד עליהם זכות, כי אי אפשר לעלות על לב להחזיר הדבר כמאז... וא"כ עתה שכל בנות ישראל הסכינה דעתן שאין להן בכיסוי הראש שום צניעות, וכל שכן שאין להן בגילוי ראש שום ניוול... נעקר האיסור מעיקרו ונעשה היתר.³⁸

אך יצויין, שהרב יחיאל יעקב ויינברג, בעל שו"ת שרידי-אש (במאמר ב"המעין" יד, שנת תשכ"ה, עמ' א-ח), גם לאחר שהסתפק אם חובת כיסוי השיער היא מצד הדין או מצד המנהג, כתב: "למעשה סובר אני שגם מצד המוסר היהודי ראוי שהאשה הנשואה תכסה את ראשה. בכך היא מראה שאיננה להוטה למצוא חן בעיני אנשים זרים." והוסיף, שאות זה של צניעות משמש מקור לטהרת המחשבה.

ט. האם פריעת ראש היינו גילוי שיער?

סוגיות הגמרא העוסקות בסוטה (סוטה ח,א וכתובות עב,א) מדברות על פריעת ראשה של האשה. בבבלייתא בסוטה פירשו: "סותר את שעה", ופירש רש"י: "מרבה בגילוייה, שסותר קליעתה." לכאורה ניתן לקשור בין שתי הסוגיות, בסוטה ובכתובות, ולפרש אם כך שהאזהרה לבנות ישראל שלא לצאת בפרוע ראש שבסוגיית כתובות מזהירה את בנות ישראל לסרק ולקלוע את שערותיהן, ולא דווקא לכסותן.

בשו"ת שבות-יעקב ח"א סי' קג כתב שפריעת הראש בצורה זו ("שסותרת קליעת שערן והולכת בשוק") זהו דבר שאסור אף לפנויות. ולכן בגמרא כתובות ריש פ"ב, יציאת אשה בהינומא וראשה פרוע הוא סימן להיותה בתולה - משמע שאף פנויות, כאשר ראשן פרוע היו נוהגות לצאת בהינומה. ועל פירושו זה הוסיף:

ואי לאו דמסתפינא... הייתי מפרש... דהא דקאמר "יוצאת וראשה פרוע", היינו שסותרת קליעת שעה... מדאורייתא שאסור לבנות ישראל לילך פרועת ראש בשוק - היינו ששערותיה סתורות. אבל 'קלתה' פי' מלשון קליעת שער - שפיר דמי. אבל דת ומנהג יהודית אפי' קלועין שעה ג"כ אסור לילך בגילוי באשת איש ובעולת בעל.

ובכך פירש מדוע כתב הרמב"ם שהאיסור על בנות ישראל ללכת פרועות ראש חל גם על פנויות וגם על נשואות - כיון שהרמב"ם לא כתב אלא מה שאסור מדינא, ולא מצד המנהג, ופרועות ראש כוונתו ללכת בשיער שאינו סרוק וקלוע. וכך כתב במגן-אברהם (עה,ג): "דפרוע ראש דכתב באבן-העזר היינו שסותרות קליעות שערן והולכות בשוק - שזה אסור אפילו בפנויה."

ראייה לחילוק בין שיער שאינו מסורק לשאינו מכוסה משינוי הלשון ברמב"ם: באיסור לכל בנות ישראל, פנויות ונשואות גם יחד (הלי איסו"ב כא,יז) כתב: "לא יהלכו בנות ישראל פרועי ראש בשוק אחת פנויה ואחת אשת איש", ואילו לענין גירושיה ללא כתובה (הלי אישות כד,יא) כתב: "עברה על דת משה - יוצאה בשוק ושער ראשה גלוי."

38. וראה עוד משי"כ הרב שמחה בן יוסף דב הלוי הורוויץ בספרו יד-הלוי, פירוש על סה"מ לרמב"ם (עשה קעה), שבזמן שלא הסכימו לראות בנות ישראל יוצאות וראשן פרוע, אז הרעישו על כך עולמות, אבל באמת - לדעתו - האיסור תלוי בזמן ובמקום, ואין בו "לא מצוה ולא מניעה, לא מדאורייתא ולא מדרבנן". הרב משה מלכה (שו"ת והשיב-משה סי' לד-לה) החרה-החזיק אחרי פסקו של הרב יוסף משאש. אבל אחיינו, הרב שלום משאש, רבה של ירושלים (שו"ת תבואות-שמי"ש אה"ע סי' קלז-קלח) כתב כנגד פסיקת דודו. וראה עוד שו"ת רבבות-אפרים ח"ו סי' תנט-תס.

לפי זה אפשר להסביר שסוגיית הגמי' בכתובות הקשטה על המשנה המונה "יוצאה וראשה פרוע" בדת יהודית: והרי שיער סתור איסורו מדאורייתא? והתשובה על כך היא שאם יוצאת בקלתה (היינו: שיער קלוע) אזי נחשב השיער למסורק ומסודר, אף שאינו מכוסה, וכך מותר לצאת מדאורייתא; אלא שמדת יהודית, היינו מדרבנן, אסור לאשה לצאת גם בשיער מסודר כשאינן הוא מכוסה.³⁹

הרב חיים צבי טיטלבוים מבאר בשו"ת עצי-חיים (או"ח סי' ו) ששני הלשונות ברש"י בכתובות, המבארות כיצד למד תנא דבי ר' ישמעאל מהפסוק "ופרע את ראש האשה" שמנהגן של בנות ישראל הוא שלא לפרוע את שערן (ראה לעיל 1/ז), חולקות בחילוק זה שבין פריעת שיער לבין גילוי שיער. הלשון הראשונה מפרשת שהכהן עושה לה מידה כנגד מידה - כשם שהיא סתרה את שיערה כדי להתנאות על בועלה, כך נעשה לה; ואילו הלשון השניה סוברת שפריעת ראשה של הסוטה היינו רק גילוי שיערה שהיה מכוסה עד כה, ואין בזה משום ניוולה או משום מידה כנגד מידה, אלא שינוי ממנהגן של בנות ישראל.

לדבריו, רש"י העדיף את הלשון השניה וכתב עליה שהיא עיקר, משום קושיית הגמרא "והא דאורייתא היא" - שאם כוונת המשנה היא שדת יהודית מחייבת את כיסוי השיער, אין מקום לקושיה, שאפשר שמדאורייתא האיסור הוא על שיער סתור, ומדרבנן אסרו על שיער שאינו מכוסה.

בכל דרך שנפרש את קושיית הגמרא, נמצא שלמסקנתה יש להבחין בין שיער סתור לבין שיער שאינו מכוסה, שהראשון אסור מדאורייתא, והשני - מדרבנן. אלא שכנגד חילוק זה שבין פריעת שיער לבין גילוי שיער עומדים דברי רש"י שפירש בסוטה ח,א: "ופרע - בכל מקום לשון גילוי הוא", משמע גילוי ולא סתירה.⁴⁰

הרי"י ויינברג (שו"ת שרידי-אש ח"ג סי' ל) דחה את פירושו של בעל שבות-יעקב, מתוך דברי הירושלמי בכתובות פ"ז ה"ו: "היוצאה בקפלטון שלה, אין בה משום ראשה פרוע." משמע שקפלטון היינו קלתה. הערוך גורס: קפליטין, ומבאר: פירוש בלשון רומי - שיער ותלתלים ופיאה נכרית. "קלתה אפוא אינו פועל במקום קליעה, קליעת שיער, אלא שם עצם, חפץ או בגד כלשהו המונח על ראשה של אשה ומכסה את שיערה. הרי"י ויינברג מדייק זאת גם מהראשונים, שבמקום הכתוב בגמרא "קלתא אין בה משום פרוע ראש" גרסו "בקלתא" (הרא"ש), או "קלתה על ראשה" (תוס' רי"ד).

י. סיכום

- א. אף שבגמרא שאלו על פריעת הראש "דאורייתא היא", וגם אם היא מוגדרת כידת משה, מדעת רוב הראשונים נראה שהאיסור אינו דאורייתא, אלא נובע ממנהגן של בנות ישראל.
- ב. יסוד המנהג הוא בצניעות שהנהיגו בנות ישראל על עצמן, ויש אפוא יסוד לשינויים במנהג זה בהתאם למקום ולזמן. ובוודאי בזמנים אלו, שנשים רבות מגלות את ראשן, לא יכול הדבר ללמד על אופי לא-צנוע שבזמן המשנה והגמרא היה בו הצדקה לגירושין ללא כתובה.

39. בספר סנהדראי (לר' ישראל סנהדראי עמ' 201-202), לאחר הביאו את שיטות שבות-יעקב, מהר"מ אלשקר וערוך-השלחן, הפנה שאלה לגדולי תורה ולומדיה: "האם כיום, פה בארצנו הקדושה, אחרי שנשים כשרות נהגו ללכת בגלוי-ראש שערותיהן, ועל ידי כסוי מועט, האם מותר לנו לסמוך על הפוסקים שהזכרתי לעיל?"

40. עיי' שו"ת חתם סופר יו"ד ח"ב סי' רמט, שפירש שפריעה במילה מובנה "גילוי עטרה, כמו ופרע ראש האשה."

- ג. גם לענייני קריאת שמע, שאסור לאומרה כנגד הערוה, רבים הם הפוסקים התולים זאת בזמן ובמקום, וכאשר נשים נוהגות היתר בכך, מותר לקרוא קריאת שמע כנגדן.
- ד. יש המפרשים שהאיסור הוא דווקא על שיער סתור שאינו קלוע.
- לא באתי במאמרי זה אלא ללמד זכות על מנהגן של רבות מבנות ישראל הצנועות. כבר קדמוני בפסיקת הלכה להיתר (ראה לעיל פרק ט), ובוודאי כשהיה בכך צורך גדול (עיי שו"ת אגרות-משה אה"ע ח"א סי' נז).